

Icoana ortodoxă ca fereastră spre Dumnezeu
și
tabloul religios

Biserica Ortodoxă afirmă că Adevărul a venit prin Iisus Hristos cu care Se identifică. Dar Adevărul trebuie propovăduit nu numai prin cuvânt, ci și prin imagine, trebuie arătat lumii. Unul dintre punctele de plecare ale teologiei icoanei este afirmația apostolilor de după Înviere: „Am văzut pe Domnul!”(In.20,25), căci prin Înviere Hristos- Domnul transformă și preschimbă total natura umană asumată, aducând-o la punctul maxim de creștere ontologică prin restaurarea chipului dumnezeiesc din om. Cel mai convingător mod de a cunoaște pe cineva este „vederea față către față”, însoțită de cuvântul lui sau despre el. Cuvântul trimite la persoană, însă omul este însetat de imagine și acordă mai mult credit văzului, imaginii decât auzului. Deoarece „Cuvântul S-a făcut trup”, actul înomenirii Mântuitorului constituie fundamentul biblic al icoanei care arată pe Dumnezeu sub forma persoanei lui Iisus Hristos, Dumnezeul-Om Care unește în Sine neamestecat și nedespărțit cele două naturi, icoanele păstrând identitatea divino-umană a Persoanei lui Hristos.

Hotărârea Sfinților Părinți de a numi prima Duminică din Postul Mare, a Ortodoxiei, în care se proclamă restabilirea cultului sfințelor icoane, descoperă semnificația majoră a acestora pentru spiritualitatea răsăriteană. În Ortodoxie dialogul viu al Bisericii cu Hristos se poartă în special prin Sfânta Scriptură (1) prin care Hristos continuă să ne vorbească sau prin care Logosul lui Dumnezeu Se tălmăcește pe Sine în cuvinte și lucrează prin ele asupra noastră pentru a ne conduce la starea la care este El. Prin auzirea cuvintelor Lui „Scriptura se face o icoană sonoră a vieții Lui personale divino-umane, iar dacă Dumnezeu este izvorul tuturor cuvintelor înseamnă că este și „izvorul tuturor imaginilor, este suprema Imagine, dincolo de imagine (2)¹. Atunci chipul feței Lui umane, în care se descoperă infinitatea vieții lui dumnezeiești, personale, este zugrăvit în icoane tocmai prin posibilitatea pe care Dumnezeu a dat-o la creație ca omul sau fața omenească să fie chipul cel mai adecvat și expresiv al Imaginii supreme. Astfel Transcendența lui Dumnezeu și comunicarea Lui prin cele văzute se împacă prin faptul că Hristos a restabilit fața umană în capacitatea ei de chip transparent al lui Dumnezeu.

Icoana a devenit fereastră spre Dumnezeu în etapa nouă a harului prin lucrarea Duhului Sfânt (3). Toate icoanele au fost pictate după Cincizecime, ceea ce înseamnă că Maica Domnului a tâlcuit Apostolilor imaginea în care ținea pe Pruncul Iisus în brațe, mărturisindu-le și sentimentele care treceau prin inima ei în acele momente. (4) Abia atunci după „îmbrăcarea cu putere de sus”, evanghelistul Luca a putut s-o picteze pe Maica

¹¹ Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, EIBMBOR, București, p. 358.

Domnului cu Pruncul, prin înrăurirea Duhului Sfânt Care vorbește despre Hristos și arată tot spre Acesta.

Icoana ca fereastră spre Transcendentul Care Se coboară, deschide o altă lume: ea dumnezeiască, veșnică și infinită. Icoana este „întotdeauna înconjurată de o ramă, care este parte din icoană, fie pictată, fie ca o mulură. E asemenea cadrului unei uși sau al unei ferestre, care leagă lumea aceasta de lumea cealaltă, a Împărăției lui Dumnezeu, și le deschide una către alta, ca să-și vorbească și să se cunoască”².

Nevoia omului de icoană nu stă în imposibilitatea de a se ruga în lipsa ei. Mă pot ruga și fără icoană, în călătorie, tot mă aude Dumnezeu, însă icoana mă revendică mai mult prin prezența Mântuitorului în icoana Sa. Cine are evlavie să deschidă această fereastră va cunoaște prin chipul Mântuitorului caracterul personal al lui Dumnezeu. Dumnezeu este Persoană, nu energie sau nebuloasă cosmică. Apoi i se va dezvălui trupul sau natura umană iluminată de har, așa cum învață condacul Ortodoxiei: „Cuvântul Tatălui cel necuprins, din tine, Născătoare de Dumnezeu, s-a cuprins întrupându-Se; și chipul cel întinat, la chipul cel dintâi întrucându-l, cu dumnezeiască podoabă l-a amestecat”. Adică înomenirea Fiului a restabilit chipul lui Dumnezeu în sfințenia sa originală, unind firea umană cu viața Lui dumnezeiască. „Chipul întinat” a fost și motivul pentru care Vechiul Testament interzicea icoana deoarece „pierderea asemănării cu Dumnezeu prin cădere a întinat chipul lui Dumnezeu din om, iar reprezentarea acestui chip corupt ducea inevitabil la idolatrie. Ca o consecință directă, cultul reprezentărilor din Vechiul Testament nu putea fi realizat decât în simboluri, ca năstrupa de aur, toiagul lui Aaron, adică icoana icoanei, pentru că numai ele putea fi imagini ale împlinirii viitoare a făgăduinței Noului Testament”³.

Atitudinea oricărui credincios în fața icoanei este de așteptare în evlavie ca să ți se deschidă fereastra dinspre lumea cealaltă. Și fereastra se deschide deoarece există o legătură ontologică între Hristos și chipul Lui, adică El Însuși se interesează de efectul pe care îl produce icoana în sufletul credinciosului. Este vorba despre „trecerea de la icoană la realitatea vie a prototipului ei în care e implicată și o lucrare a lui Hristos asupra celui ce privește icoana Lui, sau a sfinților, cu credință”⁴. Pentru a putea transcende materia icoanei sau ca fereastra să se deschidă este imperios necesară lucrarea Bisericii de sfințire a icoanei, ca act de chemare a lui Hristos și ca atare „sfințirea pune într-o legătură permanentă pe Hristos sau pe Duhului Lui, sau pe sfântul umplut de Hristos și de Duhul Lui, cu icoana. Prin sfințire se face din icoană un loc în care Hristos sau sfântul e obișnuit să fie chemat și să-și reînnoiască venirea, prezența sau lucrarea”⁵. Astfel pe de o parte icoana arată că materia este sfințită și devine un

² Jean-Claude LARCHET, *Iconarul și artistul*, Ed. Sophia, București, 2012, pp. 10-11.

³ Leonid USPENSKY, Vladimir LOSSKY, *Călăuziri în lumea icoanei*, Ed. Sophia, București, 2006, nota 3, p. 46.

⁴ Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, p. 362.

⁵ Pr. prof. Dumitru STĂNILOAE, *Idolul ca chip al naturii divinizate și icoana ca fereastră spre transcendența dumnezeiască*, rev. Ortodoxia, 1982, nr. 1, p. 24.

transparent al Dumnezeirii; pe de altă parte deschiderea ferestrei nu e o simplă contemplație abstractă, ci permite credinciosului să participe la viața dumnezeiască infinită prin atracția pe care Fiul lui Dumnezeu o lucrează în cel care privește icoana.

Fundamentele creștine al Europei sunt evidente. Prin urmare cerința unora de a seculariza societatea prin exilarea religiei din spațiul public în cel privat, născând un proces de privatizare a credinței, este lipsită de orice teme. Interzicerea simbolurilor religioase în spațiul public ar însemna, în primă instanță, golirea marilor muzee occidentale în care se găsesc numeroase picturi cu teme religioase creștine de mare notorietate. Cine a vizitat muzeele importante europene a constatat multitudinea tablourilor religioase, varietatea stilurilor, tehnicile marilor pictori, însă a resimțit și un sentiment ciudat care l-a urmărit de la intrarea în muzeu până la ieșire: acela că nu s-a putut închina în fața lor, sufletul nu l-a mișcat să le cinstească, ci numai să le admire. Iar această realitate nu este întâmplătoare ci își are rădăcinile în diferite curente culturale, cum ar fi Renașterea, când icoana occidentală se schimbă în mod radical din cauza unei teologii și gândirii europene asupra subiectului imaginii.

Perspectiva modernă asupra imaginii este impregnată de spiritul umanist al Renașterii cu caracteristicile lui: raționalism, realism, individualism și naturalism, toate acestea ducând la transformarea icoanei în tablou religios, cu urmările dezastruoase pe plan spiritual ce decurg din acest proces.

Pentru studiul de față a fost ales Muzeul Național de Artă al României, unde întâlnim icoane ortodoxe (în galeria de Artă veche românească) (5) și tablouri religioase în galeria de artă modernă europeană (6). În ceea ce ne privește trebuie corectată această distincție – artă veche / artă modernă pentru că „este profund falsă acea tendință modernă potrivit căreia, în iconografie, trebuie să vedem o artă veche, o pictură veche, și este falsă în primul rând fiindcă, dincolo de pictură, în general, este tăgăduită forța specifică a icoanei. Scopul oricărei picturi este acela de a-l duce pe privitor dincolo de ceea ce îi oferă, la modul senzorial, culorile și pânza. În ce privește icoana, țelul ei este să poarte conștiința privitorului în lumea spirituală, să-i arate „privești tainice și suprafirești”⁶.

Una dintre diferențele subiectelor articolului este individualismul care acaparează tabloul cu temă religioasă. Aici „artistul care pictează trece în prim-plan; acum el este celebru, iar persoana înfățișată e doar un pretext. El devine un obiect de artă, pierzându-și semnificația și funcția cultică originară, și totodată dimensiunea personală și puterea care îi erau proprii, pentru a trece la un statut pur social prin intermediul discursului despre artă, artist și stilul său”⁷. Treptat, sub spiritul individualist, discursul abstract despre o icoană a înlocuit relația

⁶ Pavel FLORENSKI, *Iconostasul*, Ed. Anastasia, București, 2009, pp. 216-217.

⁷ Jean-Claude LARCHET, *Iconarul și artistul*, p. 19.

concretă cu aceasta într-un cadru comunitar și eclezial. Urmările acestui individualism se văd astăzi în conceptul de imagine selfie, în care nici măcar opera sau artistul nu mai contează, ci eu, cel care mă aflu în fața tabloului. Nu mai este Mona Lisa, ci eu întâi, apoi cu îngăduința mea, și Monalisa.

A doua deosebire este naturalismul care mută accentul de pe Dumnezeu pe natură și îi atribuie acesteia însușiri proprii numai lui Dumnezeu, astfel că „gândirea Renașterii face din infinit o proprietate a naturii, îndumnezeind-o în acest mod. Din acest moment nu persoanele sunt cele care exprimă infinitul și nu ele sunt adevăratul centru al reprezentării, în virtutea legăturii lor cu Dumnezeu, ci acest centru vizual, instituit de perspectiva naturalistă atrage privirea”⁸.

Însă realismul este cel care, din dorința de a absolutiza lumea, o închide de fapt în orizontul mărginit și îi fură legătura cu Transcendentul (7). Portretul uman realizat de către un pictor, chinându-se a înfățișa cât mai frumoasă natura umană căzută, se deosebește radical de icoana ortodoxă din mai multe motive:

a) Portretul este reprezentarea unei ființe umane obișnuite, icoana este asemănarea unui prototip îndumnezit, o imagine a trupului nesticăcios, transfigurat în slava dumnezeiască. „Tot ce amintește de trupul uman stricăcios este contrar înseși naturii icoanei, pentru că „trupul și sângele nu pot moșteni Împărăția lui Dumnezeu, nici stricăciunea nu moștenește nesticăciunea (I Cor. 15, 50), iar portretul contemporan al unui sfânt nu poate fi icoană tocmai pentru că nu reflectă starea lui tranfigurată, ci pe cea trupească, obișnuită”⁹.

b) Sfânta Ecaterina (8) – unde este sfințenia aici? Acest tablou care înfățișează o frumusețe care atinge voluptatea sau senzualitatea nu descoperă nimănui lumea suprasensibilă. Ori, icoana nu are ca scop stârnirea emoțiilor credincioșilor, ea nu provoacă emoții spirituale, ci concentrează totul spre calea transfigurării (9).

c) Întrebat dacă se poate numi icoană imaginea lui Hristos de pe giulgiul din Torino (10), Diac. Andrei Kuraev răspunde negativ „pentru că icoana nu este o fotografie și nici o ilustrație. Icoana nu e atât o amintire despre trecut, cât o prevenire despre slava care va veni, despre cosmosul transfigurat. Icoana ni-L prezintă pe Hristos și pe sfinții Lui ca și împărtășiți de Împărăția lui Dumnezeu”¹⁰.

d) Deosebirea este mărită și de aspectul eshatologic: tabloul prezintă cine a fost acea persoană (11) – de aceea nu poți picta un sfânt cu ochelari pentru că aceștia presupun o defecțiune a ochilor, iar în Împărăția lui Dumnezeu, unde se odihnesc sfinții, nu este nicio

⁸ Jean-Claude LARCHET, *Iconarul și artistul*, p. 51.

⁹ Leonid USPENSKY, Vladimir LOSSKY, *Călăuziri în lumea icoanei*, pp. 50-51.

¹⁰ Diac. Andrei KURAEV, *Răspunsuri către tineri*, vol. 2, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007, p. 196.

stricăciune sau imperfecțiune, durere, întristare și suspin. Icoana înfățișează cine este acum sfântul în Împărăție. Ea nu-l prezintă pe om așa cum este, ci cum ar trebui să fie. Tabloul are un punct de vedere orizontal și istoric, icoana, ca fereastră deschisă spre eternitate, cheamă și își aduce aminte de Împărăția lui Dumnezeu, întocmai cum la Sfânta Liturghie ne aducem aminte de Cruce, de Mormânt, de Învierea cea de-a treia zi, de Înălțarea la ceruri, de șederea de-a dreapta și de cea de-a doua și slăvita iarăși venire” din viitor. Aspectul eshatologic al icoanei a făcut posibilă icoana Dreptului Judecător (12), în timp ce tabloul cu temă religioasă este o fereastră tencuită în lumea materială, care nu se deschide spre nimic, în care totul este finit și schimbător.

e) O ultimă deosebire între cele două privește identitatea și posesiunea icoanei adevărate: tabloul este creat de pictori talentați, însă adevărații iconografi sunt sfinții, care redau în icoană ceea ce au văzut și au trăit. Sfinții oferă icoana Bisericii, adică nouă, icoana nu este a lor pentru că ei nu se afirmă pe ei înșiși, ci mărturisesc pe Hristos și de aceea icoana adevărată rămâne neșemnată.

Prin prezența harului, sfinții pătrund în lumea spirituală prin intermediul icoanelor, realitate ce arată două lucruri: în primul rând toate icoanele sunt făcătoare de minuni „dar se venerază ca propriu-zis miraculoase icoanele care s-au manifestat într-un fel sau altul prin minuni și care au arătat puterea lor într-un chip oarecum palpabil”¹¹. În al doilea rând icoana ca fereastră spre Dumnezeu se deschide în măsura participării noastre la Revelația lui Hristos, având la bază coborârea lui Hristos către oameni și transcenderea reală a noastră către Hristos. Numai oamenii vindecați sufletește văd pe Fiul lui Dumnezeu în icoană. Dacă Biserica ar prezenta icoana în variantă istorică, așa cum face o fotografie, ar însemna să-L vadă pe Hristos cu ochii mulțimii necredincioase din jurul Lui. Sf. Simeon Noul Teolog comentează versetul : „Cine M-a văzut pe Mine, L-a văzut pe Tatăl” (In. 14,9) și învață că acesta se adresa doar celor care credeau în dumnezeirea Lui. „Într-adevăr dacă înțelegem această viziune doar în raport cu aspectul trupesc, atunci și cei ce L-au răstignit și L-au scuipat L-au văzut pe Tatăl; atunci nu ar mai exista nicio diferență sau preferință între necredincioși și credincioși, de vreme ce toți au atins, sau măcar vor atinge, această mult râvnită stare de fericire”¹². (13)

Împărăția lui Dumnezeu este lumină, pace și bucurie, iar fereastra este deschisă tocmai pentru a aduce lumina în casă. Icoana atenuează lumina dumnezeiască pentru că aceasta ar fi copleșitoare ca pe Tabor, când apostolii au rămas uimiți și au exclamat: „bine este să fim aici”, având fereastra spre Împărăție deschisă. De aceea toți Părinții înduhovniciți recomandă tuturor *cât mai puține cuvinte despre icoane și cât mai mult timp în genunchi în fața lor.*

¹¹ Serghei BULGAKOV, *Ortodoxia*, Ed. Paideia, București, 1997, p. 157.

¹² Sf. SIMEON NOUL TEOLOG, *Tratate teologice și morale*, Paris, t. II, pp. 86-87, apud. Leonid USPENSKY, *Teologia Icoanei*, Ed. Anastasia, București, 1994, p. 117.